
BEYTULHIKME
An International Journal of Philosophy
Volume 2 Issue 2 December 2012

Rousseau'nun Eğitim Felsefesinde Özgürlük ve Bağımlılık Arasındaki İlişki

ISMAHAN ÖZDEMİR

Arş. Gör. | Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü | 21280, Merkez, Diyarbakır, Türkiye | ismihanozdemir@gmail.com

Özet: Bu makalede, Rousseau'nun eğitim düşüncesinde yer alan özgürlük ve bağımlılık kavramları arasındaki çelişki irdelenmektedir. Rousseau doğası gereği iyi olan insanın toplumsal kurumlar tarafından bozulduğunu öne sürmekte ve iyi bir birey yetiştirmenin yöntemini aramaktadır. Ancak onun yöntem arayışında göz ardı ettiği konu eğitimci ve öğrenci arasındaki ilişkidir. Özgür ve iyi bir birey yetiştirmek isteyen Rousseau, öğrencisini toplumsallaşma sürecinde kazanıldığını iddia ettiği kölelik bağlarından kurtaramamaktadır. Bu çalışmada Rousseau'nun eğitim modelinin bu yönü açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rousseau, eğitim, özgürlük, bağımlılık, toplum.

The Relation between Freedom and Dependence in Rousseau's Philosophy of Education

ISMAHAN ÖZDEMİR

Res. Assist. | Dicle University, Faculty of Letters, Department of Philosophy | 21280, Merkez, Diyarbakır, Turkey | ismihanozdemir@gmail.com

Abstract: In this paper, the contradiction between freedom and dependence which are the concept included within philosophy of education of Rousseau will be examined. Rousseau asserts that humans who are inherently good are corrupted by the social institutions and seeks for a method of bringing up a good person. However the issue which he ignores while seeking for a method is the relation between tutor and pupil. Rousseau who intends to bring up free and good person cannot save the pupil from the bonds of slavery which he asserts to be adopted in the process of socialization. This side of Rousseau's educational model will be explained in this study.

Keywords: Rousseau, education, freedom, dependence, society.

BEYTULHIKME An International Journal of Philosophy

Giriş

Aydınlanma çağı, felsefe tarihinin kendinden önceki düşünce sisteminin eleştirildiği ve insan aklının yüceltildiği bir çağdır. "Aydınlanma" kavramı altında İngiliz Aydınlaması, Fransız Aydınlaması ve Alman Aydınlanması gibi çeşitli fikir ekolleri ortaya çıkmıştır. Aydınlanma, en geniş ifadesiyle ortaçağın kapanması ve böylelikle ortaçağ anlayışına karşı olan yeni bir dünya görüşünün ortaya çıkmasıdır (Gökberk, 1999: 290). Aydınlanma düşüncesinin çeşitli alanlarda etkisi vardır; örneğin bilim alanındaki etkisi aklın insanın bilme etkinliğinin en güvenilir bir bilgi aracı haline gelmesidir. Ahlak alanında yansıması ise insan doğasının sorgulanmasıdır. Böylelikle ahlak dinden bağımsız olarak, insanın doğasından hareketle temellendirilmeye çalışılır (Gökberk, 1999: 327).

Aydınlanma fikir hareketi içerisinde Rousseau farklı bir görüşe sahiptir çünkü aydınlanma fikri insanların duyusal deneyim, ebeveyn ve öğretmenler tarafından yetiştirilmesini isterken Rousseau insanların kendi doğasına göre gelişebileceğini savunur (Damrosch, 2011: 336). Ayrıca Rousseau'nun "sezgiyi ve iç duyguyu yüceltmesi on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında oldukça yaygın olan kuru ussalcılığa karşıt" (Copleston, 2004: 104) bir tepkidir. Fakat Rousseau'yu döneminden farklı kılan özelliği sadece duygulara verdiği önemden kaynaklanmamaktadır. Rousseau *Toplum Sözleşmesi* ve *Emile* adlı kitaplarıyla da dikkatleri üzerine çekmiştir. *Toplum Sözleşmesi'nin* "İnsan özgür doğar, ama her yerde zincire vurulmuştur" (2008b:57) cümlesiyle, *Emile*'in "Her şey, Yaratıcı'nın elinde çıktığında iyidir; insanoğlunun elinde bozulur" (2009a: 5) cümlesi onun en ünlü ve çok tartışılan düşünceleri arasındadır. *Toplum Sözleşmesi* onun özgürlük, yönetim şekli, yasalar, irade vb. gibi konuları kaleme aldığı eseridir. *Emile* ise doğuştan iyi olan ancak toplumsal kurumlar ve çevre tarafından bozulan bireyin, iyi bir insan olarak nasıl yetiştirileceğinin yöntemini açıkladığı eseridir.

Burada göz önünde bulundurulması gereken soru; Rousseau'nun toplum ve eğitim arasında nasıl bir ilişki kurduğuna yöneliktir. Hiç şüphesiz ki bu soru(n) felsefe tarihinde ilk kez Rousseau tarafından tartışılmamıştır. Platon'un *Devlet,* More'un *Ütopya*, Campanella'nın *Güneş Ülkesi*, Bacon'un *Yeni Atlantis*'i toplumsal

düzen ve eğitim arasındaki ilişkiyi vurgulayan çeşitli eserlerdir. Ütopya olarak adlandırılan bu eserlerde eğitime belli bir işlev yüklenmiştir: "Platon için eğitim bilginin kullanılması ve aktarılması için gereklidir. More ve Campanella için eğitim toplumdaki bütün kötülükleri engellemek için gereklidir. Bacon için eğitim, bilimin insanlığa faydalı olan yönlerini nesillere ulaştırmak için kullanılmalıdır" (Öztürk, 2006: 309). Yeni bir toplum tasarısı öneren bu ütopyalarda "ortaya konulmaya çalışılan şey, mükemmel bir 'toplum' ve 'gelecek'in, ancak mükemmel bir eğitimle oluşturulabileceği" (Öztürk, 2006: 99) düşüncesidir. Dolayısıyla yeni bir toplumsal düzene ihtiyaç duyulması yeni bir eğitim hareketini gerektirir (Dewey, 2007: 12). Rousseau'nun yapmak istediği tam da budur: Zincire vurulmuş insanı özgür bırakmak ve eğitim aracılığıyla iyi bir birey ve(ya) yurttaş yetiştirmektir.

Rousseau bu idealini gerçekleştirmek için ilk olarak insanın toplumsal hayata geçmeden önceki yaşamını yani doğa halindeki yaşamını araştırır. İkinci olarak, doğa halinde yalnız yaşayan bireylerin toplum kurma nedenini ve toplumsal hayata geçişle birlikte ortaya çıkan sorunları ele alır. Üçüncü olarak kötü bir toplumsal yapıya rağmen iyi bir birey/yurttaş yetiştirmenin önemini ve yöntemini vurgular. Bu çalışmada Rousseau'nun özgür ve kendine yeten insan yetiştirme idealinin içinde barındırdığı çelişkiye açıklık getirilmeye çalışılacaktır. İlk bölümde Rousseau'nun doğa durumuna ve uygar topluma yönelik düşünceleri açıklanacaktır. İkinci bölümde eğitimin amacı ve yöntemine dair düşünceleri irdelenecektir. İncelemenin sonunda Rousseau'nun özgür ve kendine yeten birey yetiştirme idealinin paradoksal yapısı tartışılacaktır. Böylelikle Rousseau'nun toplum ve eğitim arasında kurduğu ilişkiden hareketle eğitime yüklediği işlevin tutarsız bir yönü aydınlatılacaktır.

1. Doğa Durumu ve Toplumsallaşma

Bu bölümde Rousseau'nun insanın toplumsal yaşama geçme nedeni ve bu geçişle birlikte ortaya çıkan sorunlar ele alınacaktır. Dolayısıyla Rousseau'nun önceki bölümde değinilen "İnsan özgür doğar ama her yerde zincire vurulmuştur" (2008b: 57) sözünü hatırlamak gerekir. Burada önemli olan nokta insanın özgürlüğünü kaybetme nedeni ya da nedenleridir. Rousseau bu konuyu açıklarken insanın doğa durumundaki ve toplumsal yaşamdaki halini göz önünde bulundurur.

Rousseau, doğa durumunda insanın yalnız yaşadığını ve çok az gereksinimi olduğunu düşünür. İnsanlar arasında kavganın ve birtakım sorunların ve ayrıca uygarlığın ortaya çıkmasının sebebi özel mülkiyettir. Bu nedenle, "Bir toprak parçasının etrafını çevirip '*Bu bana aittir*!' diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan" (Rousseau, 2009b: 133) uygar toplumun kurucusu olmuştur. Rousseau, mülkiyet fikrinin doğa durumunun en son sınırı olduğunu, insanın bu aşamaya gelmeden önce pek çok ilerleme yaşadığını da iddia eder. İnsan bu dönemde sadece duyumlarını kullanmaktadır ancak doğada zorluklar yaşadıkça bunlarla mücadele etmesi gerektiğini fark ettiği için korunma amaçlı çeşitli aletler icat etmiştir. Rousseau insanın doğa durumunda ilerlemesini ve çeşitli üstünlükler kazanmasını onun aklının sonucu olduğunu düşünür. İnsan aklının aydınlanması hünerlerin ve sanayinin güçlenmesine neden olmuştur (2009b: 137). Evlerin inşa edilmesi de aklın yetkinleşmesi sonucunda doğar ve insan böylelikle aile yaşamına başlar. Bu küçük toplulukların bir araya gelip daha büyük bir toplumu meydana getirmeleri doğa felaketleri nedeniyledir. Büyük su baskınlarından, depremlerden ve diğer felaketlerden korunmak için insanlar bir araya gelip kendilerine sabit bir konum seçerler. İhtiyaçlar nedeniyle bir araya gelen insanlar zamanla birbirlerini tanıdıkça ve birlikte iş yaptıkça boş zamanlarda da birlikte vakit geçirmek ister.

Rousseau için bireyler arasında kavganın ve kötü duyguların oluşma nedeni bu aşamada doğar. İnsanların boş vakitlerinde bir araya gelip eğlenmeye başlamasıyla bu eğlencelerde en iyi şarkı söyleyen, en iyi dans eden, en güçlü, en becerikli olan gibi kıyaslamalar yapılır. Karşılıklı olarak birbirini takdir etme fikri akıllarda oluşunca diğer insanlar da kendilerini buna layık görüp saygınlık kazanmak ister (Rousseau: 2009b: 141). Böylece toplumda rekabet oluşmaya başlar. Rousseau insanların birbirine karşı üstün olma isteğini buna dayandırsa da eşitliğin bozulmasının asıl nedeninin maden sanayi ve tarım olduğunu iddia eder, çünkü insanın tarım sanatında çalışabilmesi için başka sanatlara da ihtiyacı vardır. Benzer durum maden sanayi için de geçerlidir. Demiri dökmek ve dövmek için insan yardımı gerekli iken bu insanları beslemek için de başkalarının yardımı gerekli hale gelir. Bu durum toplumda iş bölümünün ve işçi sayısının artmasının da nedenidir. Toprakların işlenip değer kazanması nedeniyle onların paylaşılması sorunu gündeme gelir ve böyle-

ce mülkiyete dayalı hukuk kuralları ortaya çıkar. Ancak Rousseau bu noktada başka bir soruna daha dikkat çeker. İnsanlar arasında fiziksel açıdan eşitsizlik bulunduğu için yetenekler de doğal olarak eşit değildir. Yeteneklerin eşit olmaması en güçlü olanın ya da en becerikli olanın daha iyi iş yapmasına, en zeki olanın ise iş yapmak için farklı araçlar bulmasına neden olur. Çiftçinin demire ya da demircinin buğdaya duyduğu gereksinim artar. Her iki meslek grubu eşit çalıştığı halde biri daha çok kazanırken diğeri daha az kazanır. Bu nedenle doğal eşitsizlik başka tür eşitsizliklerin doğmasına neden olur (Rousseau, 2009b: 147). Bu seviyeye yükselmiş bir insanın bellek ve hayal gücü gelişir, özsaygı (*amour propre*) duygusu doğar, akıl etkin hale gelir. Toplum içerisinde saygınlık kazanmanın tek ölçütü sadece mülkiyet olmayıp; aynı zamanda zekâ, güzellik, değer ve yetenekler de saygınlık kazanmada etkin bir role sahiptir. Saygınlık kazanmak isteyen kişiler toplum içinde olduklarından farklı görünmeye başlar. Rousseau için bu durum "olmak" ve "görünmek"in farklı hale gelmesidir. Bu ayrım gösterişin, hilenin ve diğer ahlaki bozuklukların da ortaya çıkma nedenidir (Rousseau, 2009b: 148).

Yaşanan bu değişimler, önceden özgür ve bağımsız olan bireyi gereksinimlerinin artmasıyla doğaya ve hemcinslerine bağımlı hale getirir. İnsan hemcinslerine efendi olurken aynı zamanda köle de olur ve "Zenginse, onların hizmetine, fakirse, onların yardımına bağlıdır" (Rousseau, 2009b: 149). İnsanlar arasında doğan bu eşitsizlik zenginlerin gaspları, fakirlerin haydutluğunun da temelini oluşturur. Bu durum, insanda bulunan doğal merhameti ve doğmakta olan adaletin zayıf sesini yok ederek onları cimri, kötü kişiler haline getirir. Rousseau'ya göre bu değişimler doğmakta olan toplumda çatışmanın ve kavganın da sebebidir. Toplumu bu durumdan kurtarma fikri yine zenginlere aittir. Zenginler mallarını korumak, zayıfları güven altına almak, hırslı olanları durdurmak için herkesin uymak zorunda olduğu kurallar koymayı önerir ve bu kurallar, kanunların doğuşunu sağlar (Rousseau, 2009b: 152).

Aslında kanunların doğuşu, insanın doğal özgürlüğünü yok eden, zayıflara yeni bağlar veren, mülkiyet ve eşitsizlik kanununu meşrulaştıran, insanı çalışmaya ve kulluğa sevk eden ve boyun eğdiren bir özelliğe sahiptir. Bu süreç insanın doğa halinden yurttaşlık durumuna geçiştir ve bu geçişte insan değişmiş, birtakım hakla-

rını da kaybetmiştir. Örneğin vahşet halindeki insan (*savage man*) yani doğal insan huzur ve özgürlükle yaşarken aylaktır ve sadece yaşamak ister. Uygar insan (*civilised man*) ise her zaman hareketli olmasına rağmen emek isteyen işlerde çalışmak zorunda kalır. Vahşet halindeki insan kendi kendine yaşarken, uygar insan "kendi kendinin dışında, ancak başkalarının kanılarına göre yaşamayı bilir ve sadece onların yargılarından kendi varoluşunun duygusunu çıkarır" (Rousseau, 2009b: 173-4). Rousseau bu şekilde eşitsizliğin kaynağını ve toplumsal kurumların kurulma nedenini açıklar. Ona göre tüm bu gelişmeler aklın ürünüdür. O, bireylerin doğa halinden toplumsal bir yapıya geçmesinde birtakım sonuçlara ulaşır:

> Doğa halinde hemen hemen hiç bulunmayan eşitsizlik, gücünü ve artışını bizim yeteneklerimizden, insan aklının ilerlemesinden alır ve sonunda mülkiyetin ve kanunların yerleşmesiyle sabitleşir ve yasallaşır. Bir başka sonuç da şudur: Sadece pozitif hukukun izin verdiği tinsel eşitsizlik, maddi eşitsizlik ile aynı orantıda bulunmazsa, doğal hukuka aykırıdır; böyle bir ayrım, bütün uygar insanlar arasında hüküm süren böyle bir eşitsizlik türü konusunda, bu bakımdan ne düşünülmesi gerektiğini yeteri kadar belli eder (2009b: 174-5).

İnsanlar ilkel durumda yalnız yaşarken, ihtiyaçlarının artması ile bir araya gelmişlerdir. Toplumsal yapıların kurulması, evlerin inşa edilmesiyle birlikte ailenin ve özel mülkiyetin temeli atılmıştır. Rousseau'ya göre aile en eski ve tek doğal toplumdur. Çocuklar bakılmak ve korunmak gereksinimlerini kendileri karşılayana kadar babanın sorumluluğundadırlar. Onların gereksinimlerinin ortadan kalkması durumunda aradaki doğal bağ da kalkar. Bu durumda çocuklar babanın sorumluluğundan çıkmama yükümlülüğünden kurtulurken baba da çocukları bakma görevinden kurtulur. Eğer bir arada kalmaya karar verirlerse aile bağının devam etmesi için aralarında sözleşme yapılır. Rousseau için bu ortak özgürlük insan doğasına dayanır, çünkü insanın ilk yasası kendini korumaktır (2008b: 57-8). Aile ilk siyasal toplum örneği olup, bireyler özgürlüklerinden çıkarları uğruna vazgeçebilirler. Dikkat edilmesi gereken ayrım, aileyi yöneten kişi ile devleti yöneten kişi arasındaki ayrımdır: "Ailede babanın çocuklarına duyduğu sevginin karşılığı onları gözetip kollamasıdır, buna karşılık devlet söz konusu olduğunda devlet başkanı halkına karşı sevgi duymadığından yerini yönetmek ve emir vermek zevki alır" (Rousseau: 2008b:

58). Aile yönetimi ve devlet yönetimi birbirinden farklı olan iki yönetimdir. Bu fark her iki yönetimin meşru zeminine bağlı bir farktır. Buna göre; "Bütün üyeleri doğal olarak eşit olan büyük ailede, kurum bağlamında bütünüyle keyfi olan siyasal otoritenin temeli kesinlikle uzlaşmalardır ve bir devlet görevlisi başkaları üzerinde ancak yasalar çerçevesinde egemen olabilir. Babanın görevi kendisine doğal duygularla ve ancak ender durumlarda itaatsizlik etmesine gerek kalacak şekilde dikte edilmiştir. Yöneticiler için kesinlikle benzer kurallar söz konusu değildir ve halka karşı sorumlulukları sadece verdikleri sözlerle sınırlıdır ve bu sözleri yerine getirmekle yükümlüdürler" (Rousseau, 2008a: 129-30). Aile yönetiminin temeli duygulara yani doğanın sesine dayanır. Fakat içgüdü yahut his olan doğanın sesi devlette yer alan bireyleri yönetmek için yeterli olmadığına göre önder olan kişi devleti nasıl yönetecek? (Delaney, 2006: 105).

Bu aşamada Rousseau'nun siyaset felsefesine çok kısa da olsa yer vermek gerekir. Rousseau bu sorunu genel irade kavramı ile çözer ve devletin ikili bir yapıya sahip olduğunu düşünür. Öncelikle, ona göre devlet canlı ve insan organizmasına benzeyen bir yapıya sahiptir. Hobbes'un (2010: 17) devleti "yapay insan" olarak tanımlayıp egemenliği yapay bir ruha, yargıçları yapay bir ekleme, adalet ve yasaları yapay bir akıl ve iradeye benzetmesi gibi Rousseau da devletin birimlerini insanın organlarına benzetir: "Egemen güç baştır; yasalar ve gelenekler beyin, sinir ilkesi ve anlık, iradenin ve duyuların merkezidir, yargıçlar ve yüksek devlet görevlileri de organları oluşturur." (2008a: 133). Bu nedenle önemli olan organizmayı canlı tutmak ve her sorunun beyne gitmesini sağlamaktır. Devletin ikinci özelliği, iradesi olan manevi bir varlık olmasıdır ki "her zaman bütünün ve her parçanın korunmasını ve refahını amaçlayan ve de yasaların kaynağı olan bu genel irade devletin bütün bireyleri için onlara ve ona göre doğrunun ve yanlışın kuralıdır" (Rousseau, 2008a: 133). Rousseau'ya göre bir insan başka bir insan üzerinde doğal bir otorite kuramaz. En güçlü olan kişi bile bu otoriteyi kurma hakkına sahip değildir, çünkü güç kaybedildiğinde hak da kaybedilecektir. Bu durumda Rousseau, insanlar arasında kurulabilecek meşru bir otoritenin dayanağının sözleşme olabileceğini öne sürer. Toplumsal sözleşme ile çözümü bulunan sorun şudur: "Her bireyin malını ve canını tüm ortak gücüyle savunan öyle bir toplum biçimini bulunması gerekir ki, bu toplumda her

birey hem herkesle bir olduğu halde sadece kendine itaat etsin ve eskisi kadar da özgür olsun." (Rousseau, 2008b: 67).

Şüphesiz ki Rousseau'nun siyasete dair görüşlerinde eleştirilecek bir yan vardır. Ancak bizim konumuzun merkezi onun eğitim fikriyle ilgilidir. Rousseau, *Emile*'de toplumsallaşma süreci içerisinde değişen insanın nasıl iyi bir birey ya da yurttaş olarak yetiştirilebileceğini tasarlar. Fakat eğitim tasarısının bir parçası olan "özgür insan yetiştirme ideali"nin çok da başarılı olduğu söylenemez. Sonraki bölümde bu konu ele alınacaktır.

2. Özgürlük ve Bağımlılık İkilemi

Rousseau'ya göre (2009a: 2) pek çok insanın ya da kurumun göz ardı ettiği konu "insanları yetiştirme sanatı"dır. Onun bu konuya önem verme nedeni bir önceki bölümde ele alındığı gibi insanın toplumsallaşma sürecinde kimi değerlerini ve özelliklerini kaybetmesidir. Rousseau bu durumdaki bir insanın halini şöyle açıklar:

> Tüm bilgeliğimiz kölece önyargılara bağlılıktan ibaret; tüm alışkanlıklarımız yalnızca bağımlılık, sıkıntı ve baskı. Uygar insan kölelik içinde doğar, yaşar ve ölür. Doğuşunda bir kundak içinde dirilir; öldüğünde bir tabutun içinde çivilenir; insan şeklini koruduğu sürece, kurumlarımız tarafından zincirlenir (Rousseau, 2009a: 13).

Rousseau'ya göre insanı bu duruma sürükleyen ve onu toplumsal yapan şey insanın zayıflığıdır. Bu nedenle "başkalarına gereksinim duymasaydık onlarla birleşmeyi hiç düşünmezdik" (2009a: 297) fikrine sahip olan Rousseau, toplumsal yaşamın insana verdiği zararları ve insanın ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak eğitim modelini tasarlar. Fakat burada, Russell'ın (1996: 33) da vurguladığı gibi "en iyi eğitimin nasıl olacağı konusunda kesin bir görüşe varmadan önce, ne tür bir insan yetiştirmek istediğimiz konusunda bir anlayış geliştirmeliyiz" düşüncesinden hareketle Rousseau'nun yetiştirmek istediği insanın özelliklerini açıklamak gerekir.

Yaratıcı'nın her şeyi iyi yarattığını ama insanın onu bozduğunu düşünen Rousseau, böyle bir ortamda olması gereken eğitimin insanoğlunun doğaya hükmetmesine inat yine doğada olması gerektiğini düşünür. Önyargılar, otorite, zorunluluk

ve tüm toplumsal kurumlar, insanın içindeki doğayı yerine hiçbir şey koymadan yok etmektedir. Bu nedenle yapılması gereken eğitimle iyi bir birey ve yurttaş yetiştirmektir. Rousseau'ya göre eğitimle insana verilen temel şeyler vardır:

> Zayıf olarak doğuyoruz ve güce gereksinimimiz var; her şeyden yoksun olarak doğuyoruz ve yardıma gereksinimimiz var; aptal olarak doğuyoruz ve düşünme yetisine gereksinimimiz var. Doğduğumuzda sahip olmadığımız ve büyüdüğümüzde gereksinim duyduğumuz her şey bize eğitimle verilir (2009a: 6).

Buna göre insanın doğuştan sahip olmayıp sonradan öğrenmesi gereken şeyler eğitimle bireye kazandırılır. Fakat Rousseau *Emile*'in ilk sayfalarında insan ve yurttaş yetiştirme arasında ayrım yapar. "Bir insanı kendisi için yetiştirmek yerine, başkaları için yetiştirmek istendiğinde ne yapmalı? O zaman uyuşma olanaksızdır. Doğayla ya da toplumsal kurumlarla savaşmak zorunda kalındığında, bir insan ya da bir yurttaş oluşturma arasında bir seçim yapmak gerekir: çünkü ikisini aynı zamanda oluşturamayız" (Rousseau: 2009a: 8). Rousseau insan ve yurttaş yetiştirme arasında öncelikli olarak insan yetiştirmeyi önemser ve öğrencisine öğretmek istediği mesleği "yaşamak" olarak seçer. Ama yine de Emile'in eğitiminin son aşamasında ona devlet ve yurttaşlık hakkında bilgi vermeyi ihmal etmez. Rousseau için bir çocuk anne ve babanın eğilimleriyle bozulmadan önce doğa onu yaşamaya çağırmaktadır. Ona göre doğanın bu çağrısına uyan çocuk insan olmayı öğrenebilir ve kötü bir talihin etkisinde bile her zaman kim olduğunu hatırlayacaktır (Rousseau, 2009a: 11-2). Eğitim ile özgür, kim olduğunu ve ne istediğini bilen birey yetiştirilmelidir. Rousseau bu isteğini eğitimin temel kuralı olarak belirler:

> İradesini gerçekleştiren tek insan, bunun için başkasının yardımına gereksinimi olmayan insandır: Burada, tüm iyiliklerin en başta geleninin otorite değil, özgürlük olduğu sonucu çıkar. Gerçekten özgür olan insan yalnızca yapabileceğini ister ve hoşuna gideni yapar. İşte bu benim temel özdeyişim. Yeter ki bunu çocuklara uygulayalım o zaman tüm eğitim kuralları bundan doğacaktır (2009a: 76).

Rousseau özgür bir birey yetiştirmek için verilmesi gereken eğitimi bebeklik çağından başlayıp gençlik çağına kadar olan süreçle anlatır. Bu süreç içerisinde insanın üç farklı eğitim ile karşılaştığını öne sürer: Doğadan gelen eğitim, insanlardan gelen eğitim ve şeylerden gelen eğitim. Doğanın eğitimi insanların organlarının ve

yetilerinin içsel gelişimidir. Bu gelişmenin insana öğretilen kullanımı insanın eğitimidir. İnsanın kendisini etkileyen nesneler hakkında kendi deneyimiyle kazandığı eğitim ise şeylerin eğitimidir. Bu üç tür eğitime karşılık gelen üç farklı öğretmen vardır. Eğitimin iyi bir sonuç vermesi için öğretmen, her eğitim türünün öğrencide uyumlu olmasını sağlamalıdır. Doğanın eğitimi insana bağlı değilken, şeylerin eğitimi kısmen insana bağlıdır. İnsanların eğitimi ise hakkında en fazla bilgi sahibi olunan eğitimdir. İnsanların eğitiminde dikkat edilmesi gereken nokta, ne istediğini bilen birey yetiştirmektir.

Rousseau eğitim düşüncesinde çocuğun gereksinimlerinin en aza indirilmesi gerektiğini düşünür. Çocukta gereğinden fazla ihtiyaçlar oluşturup çocuğun bunlara bağlı hale getirilmesi engellenmelidir. Çocuk zayıf olduğunu hissetmeli fakat bu durumdan acı çekmemeli; istemeli ama isteklerini emrederek söylememelidir. Çocuğun başkasına olan bağımlılığı onların kendisinin ihtiyacı olan gereksinimleri ve yararlı olanları daha iyi bilmelerinden dolayıdır. Ancak, çocuğun bu durumunu hiç kimse baba bile kötü bir amaç için kullanmamalı, ona yararı olmayan bir şey buyurmamalıdır (Rousseau: 2009a: 77). Çocuğun başkasına olan bu bağımlılığı (*dependence*) onun tam olarak özgür olmasına kadardır.

Bu durumla ilgili olarak *Emile*'de bir örnek yer alır: Rousseau *Emile* adlı eserinde kaprisli bir çocuğun eğitimini birkaç hafta üstlendiğini anlatır. Çocuk kendisinin istediği bir saatte dışarı çıkmak istediğinde hazır olan birileri bulunmaktadır. Bir gün Rousseau çocuğa dışarıda bir gezinti yapma teklifi sunar ama çocuk kabul etmez. Ertesi gün ise çocuğun canı sıkılınca dışarı çıkmak istediğini söyleyip Rousseau'dan kendisini gezmeye götürmesini ister. Rousseau ise çok işi olduğunu söyleyerek çocuğu geri çevirir. Çocuk tek başına dışarı çıkmak istediğini dile getirir ve hazırlanmaya başlar. Rousseau da buna izin verir. Tam kapıdan çıkarken hizmetçiden kendisini takip etmesini ister ama hizmetçi çok işi olduğunu, bunu yapamayacağını anlatır. Her şey Rousseau'nun planladığı şekilde devam etmektedir ve çocuk yalnız olarak evden ayrılır. Çocuk çok uzaklaşmadan çevreden birçok insanın kendisini eleştirdiğini, onu haylaz olarak nitelendirdiklerini, kendi başına kaybolacağını ya da başına kötü bir olay geleceği hakkında konuşmalarını duyar. Biraz daha ilerleyince kendi yaşındaki çocukların onunla alay ettiklerini ve omzunda bulunan nişa-

nın onu korumadığını fark eder. Bu sırada Rousseau'nun arkadaşlarından biri çocuğun yanına gidip bu gezintinin hiç iyi bir fikir olmadığını ona anlatır. Ertesi gün çocuk, Rousseau ile birlikte gezmeye çıkar ve kendisiyle alay eden insanların önünden bu defa büyük bir gururla geçer (Rousseau, 2009a: 141-3). Rousseau çocuğun kendisine duyduğu bu ihtiyacı göz önünde bulundurarak şu ifadeleri dile getirir:

> Kendisi ile birlikte olduğum kısa sürede bu yollarla ve bunlara benzer başka yollarla ona her istediğimi yaptırmayı başardım, hem de ona hiçbir şey buyurmadan, ona hiçbir şeyi yasaklamadan, uzun uzun öğütler vermeden, onu yüreklendirmeden, gereksiz derslerle onun canını sıkmadan (2009a: 143-4).

Rousseau bu örnekte dikkatli davranmakta ve çocuğun tam olarak özgür olması için uygun bir yaşa gelmediğini düşünmektedir. Eğitimin bu noktasında, öğrenciye karşıt bir tavır takınmayı öğütler ki buna göre öğrenci kendisini efendi sanırken aslında efendi başkasıdır. Böylelikle, "özgür gibi görüneninki kadar tam bir bağımlılık yoktur; böylece irade bile tutsak edilir" (Rousseau, 2009a: 136). Bu aşamadaki bir çocuk her şeyi tam olarak bilemeyen, tanımayan ve yapamayan bir haldedir. Bu nedenle Rousseau onun yerine başka bir kişinin oyunları, eğlenceleri, işleri düzenlemesini uygun görür. Ancak çocuk istediği şeyi yaparken "yapmasını istediğiniz şeyi istemelidir. Öngörmediğiniz bir adımı da atmamalıdır. Ne söyleyeceğini bilmediğimiz bir konuda ağzını açmamalıdır" (Rousseau, 2009a: 136-7). Bu Rousseau'nun eğitimde önemsediği bir kuraldır. Buna göre çocuk belli bir yaşa kadar başkasına bağımlı olabilir ama kendi özgürlüğünün farkına vardığı anda ona baskı yapılmamalıdır. Çocuğun özgür bir birey olması için onun özgürlüğüne zarar verecek olan etkilerden korunması gerekir. Bu etkileri göz önünde bulundurarak Rousseau (2009a: 78) iki tür bağımlılık *(dependence)*[1] olduğunu öne sürer: şeylere bağımlılık, insanlara bağımlılık. Gauthier ise (2006: 28) üçüncü bir tür bağımlılık olarak isteklere bağımlılığı ekler.

Rousseau'ya göre (2009a:78) şeylere bağımlılığın kökeni doğa iken insanlara

[1] *Emile*'in pek çok Türkçe çevirisinde "dependence" kelimesi "bağlılık" olarak değil de "bağımlılık" olarak çevrilmiştir. "Dependence" kelimesi bir şeye tabi olma yani tabiiyet anlamında kabul edilirse, "bağımlılık" olarak çevrilmesi daha uygundur.

olan bağımlılığın kökeni toplumdur. Şeylerin bağımlılığı özgürlüğe zarar vermez ve kötülüğe neden olmaz çünkü ahlaki bir yanı yoktur. Aksine insanların bağımlılığı düzensiz olduğu için tüm kötülüklerin sebebidir. Bu nedenle efendi ve köle karşılıklı olarak birbirinin ahlakını bozarlar (Rousseau, 2009a: 78). Rousseau bu kötülüğün çözümünün insanın yerine yasanın almasıyla çözülebileceğini düşünür. Böylelikle genel irade özel iradeden daha üstün olacaktır. Çocuğun eğitiminde ise sadece şeylerin bağımlılığı önemsenmelidir, böylelikle çocuk doğanın düzeni içinde tutulmuş olur. Daha açık bir ifadeyle, çocuğun her istediği yapılmamalı, uygunsuz istekleri karşılanmamalıdır. Rousseau, çocuğun arzularının istediği için değil gerçekten ona gereksinimi olduğu için yerine getirilmesini salık verir. Bu yapılırken çocukta karşısındaki insanı boyun eğdirdiği düşüncesi oluşmamalıdır. Bunun yerine kendi eylemlerindeki ve karşısındaki kişinin eylemlerindeki özgürlüğü kavramalıdır. Rousseau (2008b: 72) isteklerin bağımlılığı söz konusu olduğu zaman onların etkisine uymayı kölelik olarak değerlendirir. Ancak, insanların isteklerinin türü konusunda bir ayrım yapmak gerekir. Yiyecek, giyecek, barınma gibi ihtiyaçlar bireyin ve türün devamı için gerekli olan doğal ihtiyaçlardır ve birinci tür istekleri oluştururlar.

İkinci tür istekler potansiyel olarak sınırsızdır (Gauthier, 2006: 29). Bu ihtiyaçlar biyolojik gereksinim için olmayıp Rousseau'nun *amour-propre*[2] (özsaygı) olarak adlandırdığı tutkudan meydana gelen toplumda yer sahibi olma, topluma katılma, bir şey sayılma gibi arzulardır (Neuhouser, 1993: 376). *Amour-propre* ahlaki bir varlık olan insanın temel tutkusudur ancak bu tutku kendini maddi ihtiyaçlarda ortaya çıkartır. Yakışıklı olmayı, zeki olmayı isteme gibi istekler bu duygunun ürünüdür. Ayrıca insanların ihtiyaçları ekonomik ve psikolojik bağımlılık olmak üzere ikinci bir tür bağımlılığın da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ekonomik bağımlı-

[2] *Amour propre* (özsaygı) duygusu ile kendini sevme (love of oneself) duygusu iki farklı duygudur. Her iki duygu Rousseau'nun düşüncesinde insanda kötü ve iyi duyguların kaynağıdır. Kendini sevme "insanlık ve erdemi doğuran" bir duygudur. Özsaygı ise "toplum hayatı içinde doğmuş, her bireyi kendini başka her şeyden üstün tutmaya götüren, insanlara birbirine karşı yaptıkları bütün kötülükleri esinleyen ve onurun da gerçek kaynağı" olan bir duygudur. Rousseau'ya göre "doğa halinde özsaygı yoktur; çünkü herkes kendini kendisini seyreden biricik varlık gözüyle gördüğü için evrende kendi gücü dahilinde olmayan kıyaslamalardan kaynağını alan bir duygunun yeşermesi olanaksızdır" (2009b: 218).

lık gerekli olan hammaddenin diğer kişiler için üretilmesi ve edinilmesinde ortaya çıkar. Ekonomik bağımlılık modern toplumun iki önemli ekonomiye dayalı gerçeğini de oluşturur. Birincisi, bedensel paylaşımdır (maden işçileri gibi). İkincisi, toplumu zengin ve fakir olarak iki ayrı sınıfa ayırmaktır. Psikolojik bağımlılık, başkası tarafından tanınmak ve takdir edilmek için ona duyulan bağımlılıktır, örneğin bir sanatçının dinleyicilerinin alkışlarına ihtiyaç duyması gibi (Neuhouser, 1993: 377). Rousseau için bağımlılık türleri insanların toplumsal hayata geçmesiyle birlikte ortaya çıkar:

> Kölelik bağları insanların karşılıklı bağımlılıklarından, karşılıklı gereksinmeler onları birleştirmeden önce meydana gelmediği için bir insanı daha önce başka bir insandan vazgeçemeyecek bir duruma getirmedikçe kul edip köleleştirmek olanaksızdır. Öyle bir durum doğa halinde hiç olmadığı için herkesi boyunduruktan azade bırakır, en güçlünün hükmetmesi kanununu boşa çıkarır (2009b: 129).

Rousseau'nun bu düşünceleri ışığında *Emile*'de yer alan bazı fikirlerini tekrar okumak gerekir. Rousseau çocuğun eğitiminde sadece şeylere bağımlılığın olması gerektiğini düşünür. Rousseau, eğitime dair düşüncesinde özgürlüğe değer verip çocuğu insanların bağımlılığından korumaya çalışsa da bunu tam olarak başaramaz. Rousseau'nun bu konu hakkında yaşadığı ikileme Emile'in kendi eğitiminde rastlanır. Emile, Sophie adında bir kadınla evlenir. Birkaç ay sonra Emile, Rousseau'nun yanına gider ve Sophie'nin hamile olduğunu söyler. Emile'in eğitimi bu aşamada bittiği halde Rousseau'dan bazı isteklerde bulunur:

> Bize öğüt verin, bizi yönetin, sözünüzden çıkmayacağız. Yaşadıkça size gereksinimim olacak. İnsanlık görevlerimin başladığı şu sırada, size şimdiye kadar olduğundan daha çok gereksinimim var. Siz görevlerinizi yerine getirdiniz; sizi taklit etmem için bana yol gösterin ve dinlenmeye bakın: zamanı gelmiştir (Rousseau, 2009a: 718).

Rousseau'nun, *Emile*'in eğitiminin sonunda kendisine söylettiği bu sözlere dikkat etmek gerekir. Rousseau bağımlılık türlerini sınıflarken sadece şeylerin bağımlılığını önemser; insanların bağımlılığını ise kötü olarak nitelendirir. Kölelik bağlarının ortaya çıkma nedenini insanların karşılıklı gereksinimlerinde ve bağımlılıklarında gören Rousseau, Emile'nin yaşadıkça kendisine gereksinim duymasına

neden olmuştur. Ayrıca Rousseau'nun Emile'in yirmi yaşında olduğu dönemde onun eğitimine dair yaptığı yorum da dikkat çekicidir:

> *Emile*'in yirmi yaşında nasıl uysal olduğunu düşünemiyorsunuz değil mi? Ben onun on yaşında nasıl uysal olabildiğini anlayamıyorum; çünkü o yaşta onun üzerinde nasıl bir etkim olabilirdi ki? Bu etkiyi korumam için on beş yıl özen göstermem gerekti. O zaman onu yetiştirmiyor, yetişmek üzere hazırlıyordum. Şimdi uysal olacak kadar yetişmiş bulunuyor. Dostluğun sesini tanıyor ve akla boyun eğmesini biliyor. Doğrusu onu görünüşte özgür bırakıyorum ama bugün eskiye kıyasla sözümü daha iyi dinliyor. Çünkü istediği için böyle davranıyor. İradesine egemen olamadıkça, kişiliğine egemen olarak kaldım; yanından bir an bile ayrılmıyordum. Şimdi onu kimi zaman tek başına bırakıyorum, çünkü her zaman yönetimi elimde (2009a: 474-5).

Rousseau'nun bu sözlerinde "görünüşte özgür bırakıyorum" ve "çünkü her zaman yönetimi elimde" ifadeleri onun özgür ve kendine yeten birey yetiştirme idealiyle çelişir. *Toplum Sözleşmesi'nin* ünlü cümlesi "insan özgür doğar ama her yerde zincire vurulmuştur" fikri böylece gerçekleşmiş olur. Emile, iradesini ve özgürlüğünü fark edebileceği bir yaşta olmasına rağmen Rousseau'nun etkisi onda devam etmektedir, çünkü Rousseau'nun Emile'i "tek başına" bırakmasına karşın Emile bu durumdan memnun kalmaz ve verdiği cevap onunla yaşamaya yöneliktir:

> Yasalarına uymak istiyorum. Bunu her zaman isterim, bu benim sürekli isteğimdir. Size bir gün itaatsizlik edersem, bunu istemeyerek yapacağım. Beni zorba tutkularıma karşı koruyarak özgür kılın. Beni onların kölesi olmaktan kurtarın ve beni artık nefsine (*sense*) değil, aklına boyun eğen kendimin efendisi olmaya zorlayın (2009a: 463).

Rousseau, Emile'i özgür, doğal ve bağımsız bir birey olarak yetiştirmek ister. Rousseau, bu özgürlüğü onun iradesini değiştirme ve ele geçirme ile gerçekleştirir. Emile çocukken öğretmenine olan bağımlılığının farkında değildir ancak belli bir yaştan sonra onun sessiz yalvarması öğretmenine olan bağımlılığını gösterir. Eş ve baba olarak görevlerinin başladığı bir dönemde Emile, ideal doğal insan olmadığını ve eğitimcisine olan ihtiyacını itiraf etmektedir (Gauthier, 2006: 41- 44). Dolayısıyla Rousseau'nun kötü ve bozulmuş bir toplumda özgür ve kendine yeten bir birey

yetiştirme ideali başarısızlıkla sonuçlanır. Ayrıca Rousseau, yasa koyucunun "kendisi mükemmel ve tek başına bütün olan birey"in doğasını, bütünselliğin bir parçası haline getirmek için değiştirmesi gerektiğini düşünür (Rousseau: 2008b: 94).

Yine Rousseau, *Ekonomi Politik Üzerine Söylev* eserinde insanlara hükmetmek için insanlar yaratılması gerektiğini ve bunu yapmak için insanları istenilen duruma getirmeyi uygun bulur (2008a: 140): "İnsanlardan oldukları gibi yararlanmak iyi olsa da, onları ihtiyaçları uygun kişiler haline getirmek daha yararlıdır; en mutlak otorite insanın içine kadar işleyen ve eylemler kadar irade üstünde de etkili olan otoritedir. Kesin olan şu ki uzun vadede halklar yönetimlerin biçimlendirdikleri insanlardır. İsterse savaşçı, yurttaş, insan; isterse yığın ve ayaktakımı." Burada hatırlanması gereken şey Rousseau'nun doğuştan iyi olan insanın otorite, gelenek, toplum tarafından bozulduğu iddiasıdır. Maalesef ki Rousseau insanları ihtiyaçlara göre şekillendirmeyi uygun görerek insan doğasında meydana gelecek değişimi göz ardı etmektedir. Rousseau'nun tüm bu düşünceleri dikkate alınarak onun eğitim kuramının çelişkili bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Yasa koyucuya insan doğasını değiştirme yetkisi verilirken eğitimciye insan doğasına uygun eğitimi bulma, özgür ve kendine yeten bir birey yetiştirme işlevi verilmektedir. Emile'in "yasalarına uymak istiyorum" ve "Bize öğüt verin, bizi yönetin, sözünüzden çıkmayacağız" sözleri Rousseau'nun özgür birey yetiştirmek için tasarladığı eğitim modelinin bir ikilemidir. Rousseau'nun amacı "bir insanı daha önce bir başka bir insandan vazgeçemeyecek bir duruma" (2009b: 129) getirmekse eğer bu amacında başarılı olduğu söylenebilir. Ancak eğitime yüklediği işlev gelenek, otorite, önyargı, toplumsal kurumlar tarafından doğası değiştirilen ve hapsedilen bireyi özgür kılmaksa -ki esas amacı budurbu çabasında bireyi eğitimciye bağımlı hale getirmektedir.

Kaynaklar

Copleston, F. (2004). *Felsefe Tarihi: Aydınlanma* (çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.

Damrosch, L. (2011). *Jean-Jacque Rousseau: Huzursuz Dahi* (çev. Ö. Özköprülü). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Delaney, J. (2006). *Rousseau and the Ethics of Virtue*. London: Continuum.

Dewey, J. (2007). *Deneyim ve Eğitim* (çev S. Akıllı). Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları.

Gauthier, D. (2006). *Rousseau: Sentiment of Existence*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gökberk, M. (1999). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hobbes, T. (2010). *Leviathan* (çev. S. Lim). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Neuhouser, F. (1993). Freedom, Dependence and the General Will. *The Philosophical Review*, *102*, 3.

Öztürk, F. (2006). *Ütopya ve Eğitim*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Rousseau, J.-J. (2008a). Ekonomi Politik Üzerine Söylev. *Siyasal Fragmanlar: Ekonomi Politik Üzerine Söylev*. (çev. İ. Yerguz). İstanbul: Say Yayınları.

Rousseau, J.-J. (2008b). *Toplum Sözleşmesi ya da Siyaset Hukuku İlkeleri* (çev. İ. Yerguz). İstanbul: Say Yayınları.

Rousseau, J.-J. (2009a). *Emile ya da Eğitim Üzerine* (çev. Y. Avunç). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Rousseau, J.-J. (2009b). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. (çev. R.N. İleri). İstanbul: Say Yayınları.

Russell, B. (1996). *Eğitim Üzerine*. (çev, N. Bezel). İstanbul: Say Yayınları.